

ICC VE UNIDROIT DÜZENLEMELERİ BAĞLAMINDA MİLLETLERARASI UZUN DÖNEMLİ DOĞAL GAZ SÖZLEŞMELERİNDE AŞIRI İFA GÜÇLÜĞÜ

Yusuf ÇALIŞKAN*

Aslı GÜNAYDINOĞLU**

Öz

Aşırı ifa güçlüğü ile mücbir sebep kavramı ve sonuçları farklı hukuk sistemlerinde değişik şekillerde düzenlenmiştir. Bu sebeple uluslararası ticarete ortaya çıkabilecek kavram kargaşasını engellemek için her iki kavrama ilişkin halleri düzenlemeye tabi kılmak makul görülmüştür. Ancak bu hallerin milli hukuk nezdinde belirlenmesi benzer problemleri sonlandırmayacağından, uluslararası ticaretin gereklerine uygun olarak hazırlanan hukuk düzenlemelerine ihtiyaç duyulmuştur. Sözleşme hukukunun uyumlaştırılması son yıllarda önem kazanarak, özel hukuk ve ticaret hukukundaki uyumlaştırma çabalarına paralel olarak gelişme göstermiş olup, bu hususta uluslararası bazı önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Uluslararası ticarete var olan hukuki risk faktörlerini en aza indirmenin yolu, uluslararası alanda kabul gören ve uluslararası ticaret ile farklı hukuk sistemlerini dikkate alarak hazırlanan kuralların taraflarca sözleşmeye uygulanması olup, bu kurallar birçok hukuki uyumsuzlukta uygulama alanı bulmaktadır. Milletlerarası uzun dönemli doğal gaz sözleşmelerinin de süresi dikkate alındığında, tarafların sözleşmeyi yaparken birden fazla problem ve risk ile karşı karşıya kaldıkları ve bunun sonucunda sözleşmelerin değişen şartlara uyarlanabilmesi için gereken şartların oluşup oluşmadığı önem teşkil etmektedir. Uzun dönemli ve sürekli edimli sözleşmeler koşulların değişmesi riski altında olup, bu riskleri öngörerek tedbir almak isteyen sözleşme tarafları, farklı devlet vatandaşlıklarından ve farklı hukuk sistemlerinden oldukları için, değişen koşullar hususunda da farklı anlayışlara sahiptirler. Bunu dikkate alan taraflar sözleşmeye koyacakları hükümlerle bu tedbirleri alabilecekleri gibi, bu alanda mevcut bazı kodlara atıfta bulunarak da bunları sözleşme hükmü haline getirebilirler. ICC

* Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı Başkanı; ORCID: 0000-0003-1427-6334; yusuf.caliskan@medeniyet.edu.tr

** Av. Arb, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Milletlerarası Özel Hukuk ABD Özel Hukuk Doktora Öğrencisi; ORCID : 0000-0003-0491-3408; asli@gunaydinogluhukuk.com

Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 28.04.2022

Yayınlanmasının Kabul Edildiği Tarih: 20.05.2022

Bu makaleye atıf için; ÇALIŞKAN Yusuf, GÜNAYDINOĞLU Aslı, "ICC ve UNIDROIT Düzenlemeleri Bağlamında Milletlerarası Uzun Dönemli Doğal Gaz Sözleşmelerinde Aşırı İfa Güçlüğü", **İMİHD**, C. 7, S. 13, 2022, s. 385-406.

düzenlemeleri ile UNIDROIT prensipleri bu bağlamda uluslararası hukuk alanında önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler : *Aşırı ifa güçlüğü, mücbir sebep, uluslararası ticaret, doğal gaz sözleşmeleri, uyarlama*

HARDSHIP IN INTERNATIONAL LONG TERM NATURAL GAS CONTRACTS IN THE CONTEXT OF ICC AND UNIDROIT REGULATIONS

Abstract

The concepts of hardship and force majeure and their consequences, have been regulated differently under different legal systems. Therefore it was considered reasonable to regulate the circumstances relating to the two concepts in order to prevent a confusion of terms that may arise in international commerce. However, since identifying these circumstances under domestic law would not put an end to similar problems, legal arrangements that were compatible with the requirements of international commerce, were required. The harmonization of the law of contracts has gained importance in the recent years, developing in parallel to the efforts of harmonization in private law and commerce law, there are certain important arrangements. The path to minimize the risk factors at international commerce leads through parties' execution of international rules that have been prepared taking into consideration to international commerce and different legal systems, and these rules are finding a field of application in many legal disputes. Considering the duration of international long term natural gas contracts, parties are faced multiple problems and risks while executing contracts and as a consequence, it is important whether the necessary conditions have occurred to allow the adaptation of the contracts to the changing circumstances. The contracting parties who want to take measures by foreseeing risks of changing conditions at long term contracts and contracts of continuous performance, have different understandings of changing conditions, since they are having different nationalities and different legal systems. The parties considering this can take these measures with the provisions they will include in the contract, or they can make them a contractual provision by referring to some existing codes in this field. ICC arrangements and UNIDROIT principles appear as important resources in the field of international law in this context.

Keywords: *Hardship, force majeure, international trade, international long term natural gas contracts, adaptation*

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve takip eden yıllarda dünya genelinde ticaret hacmi artmış, doğu bloğunun yıkılması ve ticaretin serbestleşmesi gibi etkenler

ile uluslararası ticaret üzerindeki sınırlamalar da kalkarak uluslararası nitelikteki ticari uyuşmazlıkların da sayısı oldukça artmıştır. Sözleşmelerden kaynaklı olası uyuşmazlıklarda uygulanacak hukukun belirsiz olmasının getirdiği riskleri bertaraf etmek ve yine mahkeme ve/veya hakem kararları arasındaki uyumu sağlamak uluslararası ticaret aktörleri için önemli olduğundan uluslararası kuruluşların hazırlamış oldukları örnek yasa ve sözleşmeler uluslararası ticaret hukukunda önemli kaynaklar olmuştur.

Sözleşme hukukunun uyumlaştırılması son yıllarda önem kazanarak, özel hukuk ve ticaret hukukundaki uyumlaştırma çabalarına paralel olarak gelişme göstermiş olup, sözleşme hukukunun uyumlaştırılması konusunda uluslararası bazı önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin tümünde değişen koşulların sözleşmelere olan etkisi ile ilgili hükümler bulunmakta olup, bu hükümler bazı devlet hukukları ve teorilerden etkilenmişler ancak bununla birlikte uluslararası ticaret pratiği dikkate alınarak hazırlanmışlardır¹. Uluslararası ticarete var olan hukuki risk faktörlerini en aza indirgemenin yolu, uluslararası alanda kabul gören ve uluslararası ticaret ile farklı hukuk sistemlerini dikkate alarak hazırlanan kuralların taraflarca sözleşmeye uygulanması olup, bu kurallar birçok hukuki uyuşmazlıkta esasa uygulanan hukuk olarak uygulama alanı bulmaktadır².

Aşırı ifa güçlüğü ile mücbir sebep kavram ve sonuçları farklı hukuk sistemlerinde değişik şekillerde düzenlenmiş ve bu sebeple uluslararası ticarete ortaya çıkabilecek kavram kargaşasını engellemek için her iki kavrama ilişkin halleri düzenlemeye tabi kılmak makul görülmüştür. Ancak bu hallerin milli hukuk nezdinde belirlenmesi benzer problemleri sonlandırmayacağından, bu düzenlemeleri de dikkate alarak uluslararası ticaretin gereklerine uygun olarak hazırlanan hukuk düzenlemelerine ihtiyaç duyulmuştur³.

Uluslararası ticaret pratiğinin sözleşmelerin uyarlanması açısından önemi dikkate alırsa, uluslararası hukuk alanında önemli kaynaklar olan ICC düzenlemeleri ile UNIDROIT prensipleri uluslararası ticarete yaygın uygulama alanı bulan aşırı ifa güçlüğü (*hardship*) düzenlemeleri kapsamında inceleme konusu yapılacaktır.

I. MİLLETLERARASI UZUN DÖNEMLİ DOĞAL GAZ SÖZLEŞMELERİ VE AŞIRI İFA GÜÇLÜĞÜ

Doğal gaz satımı ve boru hatları ile taşınmasına yönelik ya da sıvılaştırılmış doğal gaz satımı ve taşınmasına ilişkin uzun dönemli sözleşmeler, doğal gazın daha çok elektrik üretimi, endüstriyel kullanım ve evsel kullanım gibi kamusal ihtiyaçları karşılamak üzere devlet ve/veya devlet şirketleri tarafından yüksek miktarda alımını öngören doğal gaz tedarik sözleşmeleri ("*supply contracts*") olarak

¹ BAYSAL, Başak, **Sözleşmenin Uyarlanması, BK m.138 Aşırı İfa Güçlüğü**, 4. Basım, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 102

² ACAR, HAKAN, "Unidroit ve Avrupa Borçlar Hukuku Presnsipleri Işığında Aşırı İfa Güçlüğü", **EÜHFD**, Y.2013, C.12, S. 1-2, s. 121

³ ACAR, s. 121

adlandırılırlar⁴. Özellikle son yirmi yıllık dönem içerisinde doğal gaza yönelik artan talep doğrultusunda doğal gaz tedarik sözleşmeleri sayı olarak ve çeşitlilik yönünden zenginleşmiş olup, buradaki talep artışı, boru hatları ile taşımanın yanı sıra sıvılaştırılmış doğal gazın tankerler yolu ile deniz aşırı taşınması açısından da aşama kaydedilmesini sağlamıştır⁵.

Uluslararası nitelikli doğal gaz alım satım sözleşmeleri, tarafların devlet şirketi olması, yirmi, yirmi beş yıl gibi uzun dönemli ve yüksek miktarlı gaz satımını ve naklini içermesi nedeniyle özellik arz etmekte ve bunun temelinde doğal gazın boru hatları ile nakil zorunluluğu gibi yapısından kaynaklanan nedenlerin yanı sıra, gazın belirli bir piyasa fiyatının bulunmaması gibi gaz endüstrisi ile ilgili nedenler yer almaktadır. Özellikle doğal gaz tedarikinde meydana gelen kesintiler ve buna bağlı gaz fiyatında değişiklik yapma talepleri önde gelen uyuşmazlıklar arasında yer almaktadır⁶.

Uluslararası satım sözleşmeleri, uluslararası ticaretin en önemli sözleşme türlerinden birisi olup⁷, uluslararası ticaretin iç ticaretten hukuki, sosyal ve ekonomik farklılıkları olduğu dikkate alındığında, sözleşme tarafları sözleşmeyi yaparken birden fazla problem ve risk ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çerçevede, milletlerarası ticari satım kapsamında esasa ilişkin hükümler öngören konvansiyonlar milletlerarası satım sözleşmelerine ilişkin kuralların yeknesaklaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda milletlerarası menkul mal satım sözleşmelerine ilişkin kuralların yeknesaklaştırılmasına ilişkin çalışmaların bir sonucu olan ve Türkiye'nin de taraf olduğu 1980 tarihli Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması ("CISG") milletlerarası sözleşmelerin hukuki rejimini doğrudan düzenlemektedir⁸. Uluslararası ticaret ile uğraşan firmaların hukukçu ve işletmeciler ile birlikte çalışması, anılan birtakım risklerin de ortadan kaldırılmasında kolaylık sağlamaktadır⁹. İç satışlara oranla birçok riski barındıran uluslararası satışlarda riskler fiziksel, politik ve hukuki risk olarak ayırma tabi tutulabilmekte ancak uluslararası satıma konu her somut olayda bir ya da birden çok risk olabileceği gibi, bazı durumlarda tüm riskler ile de karşılaşmak mümkün olabilmektedir¹⁰.

Uzun dönemli gaz satım sözleşmeleri özellikle gelişmekte olan pazarlara yönelik boru hattı projelerinin finanse edilebilmesini güvence altına alabilmek bakımından önemli bir işleve sahip olup, gerek gaz üretimi ve pazarlanması gerekse de boru hattı veya sıvılaştırılmış doğal gaz naklini içermesi bakımından

⁴ KÖŞGEROĞLU ŞİT, Banu, **Enerji Yatırım Sözleşmeleri ve Bunların Uluslararası Yatırım Anlaşmaları ile Korunması**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012, s. 111-112

⁵ KÖŞGEROĞLU, s.112

⁶ KÖŞGEROĞLU, s.113

⁷ TİRYAKİOĞLU, Bilgin, "Taşınır Mallara İlişkin Milletlerarası Unsurlu Satım Akitlerine Uygulanacak Hukuk", **AÜHF**, Döner Sermaye Yayınları, Y.1996, S.19, s. 8

⁸ ŞANLI, Cemal, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 6. Basım, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018, s. 262

⁹ ÇALIŞKAN, Yusuf, **Uluslararası Satım Hukukunda Kanunlar İhtilafı Meseleleri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2014, s. 5

¹⁰ ÇALIŞKAN, **Kanunlar İhtilafı Meseleleri**, s. 6

masraflı bir altyapı yatırımını gerektirdiğinden hem uluslararası hem de ulusal gaz ticaretinin gelişimi açısından da gerekli sözleşmelerdir¹¹. Uygulamada doğal gaz satım sözleşmesi, toptan gaz sözleşmesi, üretici-tedarikçi sözleşmesi, uzun dönemli al ya da öde (*take or pay*) sözleşmeleri olarak adlandırılan bu sözleşmeler, alıcı ile satıcı arasında genel olarak on beş-yirmi yıl süreli olacak şekilde iki taraflı bir tekel ilişkisi kurmakta ve bu sözleşmelerin varlığı gazın satılmak zorunda olduğu bir pazarın bulunması gerekliliğine dayanmaktadır¹².

Doğal gaz alım satım sözleşmesi diğer sözleşmeler ile aynı temele sahip olup, taraflarca mutabık kalınan fiyat üzerinden, belirlenen yer ve zamanda sözleşme konusu malın, alım ve satımı hususunda karşılıklı anlaşmaya dayanan bağlayıcı bir sözleşmedir¹³. Uzun dönemli uluslararası doğal gaz satım sözleşmeleri, tedarik yükümlülüğü, sözleşme süresi, doğal gaz fiyatı ve fiyat düzenlemesi, doğal gaz miktarı, doğal gazın teslim yeri, teslim etme ve alma yükümlülüğü, taşıma, teminat, vergiler ve uyuşmazlık çözümü konularına ilişkin hükümler içermektedir¹⁴. Liberalleştirilmiş bir ekonomide uzun vadeli sözleşmelerin pürüzsüz işleyişi tartışmaya açık olsa da¹⁵, uluslararası nitelik taşıyan uzun dönemli gaz satım sözleşmeleri, gerek boru hattı projeleri gerekse de LNG geliştirme projeleri kapsamında doğal gaz ticareti açısından önemli bir role sahip olup, kendine özgü kayıtların yanı sıra sözleşme süresi, al ya da öde kayıtları, fiyat ayarlama (*price adaptation*) ile fiyat endeksleme, gaz miktarına ilişkin hükümler ve yine mücbir sebep hükümleri açısından önem ve özellik teşkil etmektedir¹⁶.

Ticari sözleşmeler özellikle yabancılık unsuru içerdiği taktirde diğer özel hukuk sözleşmelerinden farklı bir yapıda ve farklı özelliklerde ortaya çıkmaktadır¹⁷. Uluslararası ticari sözleşmelerin ilk ve en önemli işlevi, taraflar arasındaki ilişkinin ideal bir biçimde düzenlenmesidir. Bu manada, sözleşmelerde tarafların hakları ve yükümlülükleri, işlemin sorunsuz yürümesini ve masrafların en aza indirilmesini sağlayacak şekilde belirlenmelidir. İkinci önemli işlev ise, sözleşme ihlali durumunda başvurulabilecek çareler sağlanmasıdır. Bu tür sözleşmelerin kurallarına ve bizatihi sözleşmelere ilişkin gereksinimler bu hedefler doğrultusunda değerlendirilmelidir. İlk amaca ulaşılması, esasında tarafların kendi bireysel sözleşmelerini hazırlarken yerine getirmeleri gereken bir görevdir ve sözleşmenin tarafları, sözleşme ihlalinin sonuçlarıyla sık olarak uğraşmak durumunda kalsalar da, çoğunlukla yürürlükteki kurallara güvenirlir. Taraflar için, sözleşme ihlalinden kaynaklanacak sorunlarla uğraşmaktansa ilişkinin

¹¹ KÖŞGEROĞLU, s. 128

¹² OMORHIRHI, Ivie, “Gas Market Liberalisation and Long Term Gas Sales Contracts: Are They Compatible?”, **CEPMLP Annual Review (CAR)**, Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy University of Dundee, Car-10 Version, 2007, s. 10

¹³ ZLAMAL, David, **Option embedded in the gas sales’ contracts**, 2005, s. 11

¹⁴ KÖŞGEROĞLU, s. 130

¹⁵ OMORHIRHI, s. 12

¹⁶ KÖŞGEROĞLU, s. 142

¹⁷ İZMİRLİ AYHAN, Hilal Lale,” Milletlerarası Ticari Sözleşmelerin Müzakeresi ve Hazırlanması”, **Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi, 2016, s. 211

sözleşme bağlamında sürdürülmeye karşılıklı ödümler vererek devam etmesi ve mümkünse yeniden düzenlenmesi daha kolaydır¹⁸.

Sözleşmenin kuruluş esnasında tarafların menfaatleri birbirlerine eşit ve ekonomik olarak dengede olsa da, özellikle uzun süreli sözleşmelerde (*long term agreements*) sözleşmenin kuruluş anı ile tarafların yükümlülüklerini ifa edecekleri zaman aralığında, tarafların yükümlülüklerini ve sözleşme ilişkisini etkileyen önemli değişimler gerçekleşebilir. Sözleşme koşullarını doğrudan etkileyen bu değişimler sözleşmenin kurulması zamanında taraflar arasında var olan dengeyi de bozabilmektedir. Bu değişimler uluslararası ticari sözleşmelerde, mahalli sözleşmelere oranla daha ciddi etkiler yaratmaktadır.

Sözleşmelerde kararlaştırılan para biriminde zamanla meydana gelen değişiklikler, sözleşme konusu mal ya da hizmetin değerinin aşırı derecede yükselmesi ya da düşmesi, ekonomik krizler, uluslararası ambargolar, savaşlar, doğal afetler gibi durumlar başlangıçta kurulan dengeyi bozmakta ve sözleşme adaletini de tamamen ya da kısmen alt üst edebilmektedir¹⁹. Özellikle para değerinin uluslararası kambiyo rejiminde aşırı oranda düşmesi ve büyük devalüasyonların beklenmeyen hal olarak sayılması konusunda oybirliği bulunmaktadır²⁰. Dolayısıyla uluslararası ticari sözleşmeler de bu gibi etkenler nedeniyle taraflar arasındaki ticari ilişkileri etkileyen şartların değişmesi riskini taşımaktadırlar.

Genel olarak, uluslararası sözleşmelerde, öngörülebilir olmayan durumları düzeltmek veya basitçe, sözleşmeyi yeni durumlara uyarlamak için birçok hüküm kullanılır. Örneğin, uzun vadeli gaz veya petrol tedarik sözleşmesinde ifa, on hatta otuz yıllık sürelerle yayılır. Dolayısıyla, sözleşme yazılı bir belge olmaktan çok bir yaşam boyu deneyime dönüşür. Geçerli olan hukuk bu tür yazılı sözleşmelerle kesinlikle baş edemez, çünkü temel olarak ekonomik koşullar ve varlıkların ilk değeri değişir. Para birimleri değer kaybeder. Uygulanacak hukuk, değişen koşullara aşına olmadığından sözleşme yine de zorunlu olarak ayakta kalır²¹.

Örneğin petrol endüstrisinde, arama faaliyetleri için önemli bir miktarda kaynak ayrılması ve bunun için de onlarca yıllık arama sürecine ve ondan da daha uzun ilk üretim sürecine yönelik sözleşmelerin yapılması gerekmektedir. Ayrılan bu kaynaklar, özellikle de geliştirme ve arama dönemlerinde ortaya çıkabilecek risklerin karşılanabilmesine yöneliktir. Bu sözleşmelerin uzun süreli olması,

¹⁸ MASKOW, Dietrich, "Hardship and Force Majeure", *The American Journal of Comparative Law*, Vol.40, Issue 3, 1992, s. 657

¹⁹ KAPLAN, İbrahim, *Hakimin Sözleşmeye Müdahalesi, Sözleşmenin Yorumu, Sözleşmenin Tamamlanması, Sözleşmenin Değişen Hal ve Şartlara Uyarlanması*, Seçkin Yayınevi, 2007, s. 112-113

²⁰ BURCUOĞLU, Haluk, *Son Mahkeme Kararları ve Yargıtay Kararları Işığında Hukukta Beklenmeyen Hal ve Uyarlama, Taşınmaz Kirası Sözleşmelerinde ve Dövize Endeksli Kredi Sözleşmelerinde Uyarlama Uygulaması*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 11

²¹ PUELINCKX, A.H., "Frustration, Hardship, Force Majeure, Imprévision, Wegfall der Geschäftsgrundlage, Unmöglichkeit, Changed Circumstances", *3 J.Int'l Arb.* 1986, No. 2, at 47 et seq., s. 53

sözleşmelerin özellikle dışarıdan gelebilecek ve sözleşmelerin kurulması anında öngörülemeyen siyasi veya ekonomik baskılara karşı direncinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bunun, yatırımcı açısından, sözleşmenin ekonomik dengesi üzerinde olumsuz bir etkisi vardır²². Özellikle uzun dönemli sözleşme ilişkilerinde, sözleşmenin yapıldığı zamandaki koşullarda daha sonra meydana gelen politik, ekonomik, teknolojik ya da hukuki sebeplere bağlı değişikliklerin, tarafların pozisyonunu önemli ölçüde değiştirip edimler arasında dengesizlik yaratması haline ilişkin olarak birçok devlet hukukunda sözleşmenin uyarlanması ya da sona erdirilmesi gibi çözümler kabul edilmektedir²³.

Uluslararası ticaret hacminin büyüklüğü ve sözleşmelerin süresi nedeniyle seçilen hukuktaki mevcut çözümler yeterli kalmadığından sözleşme tarafları bir takım riskleri sınırlamak amacıyla kendi önlemlerini geliştirmişler ve bu kapsamda da aşırı ifa güçlüğü/hardship klostarı ortaya çıkmıştır²⁴. Farklı kavramlar altında ifade edilen aşırı ifa güçlüğü kelimesi, birçok uluslararası sözleşmede “aşırı ifa güçlüğü klozu” olarak yer almasından da anlaşılacağı gibi, uluslararası ticarete yaygın olarak bilinmesi nedeniyle tercih edilmiştir²⁵. Örneğin Milletlerarası Ticaret Odası, “Mücbir Sebep ve Beklenmeyen Hal” (Force Majeure and Hardship) kodu geliştirerek, uluslararası ticaret uygulayıcılarının hizmetine sunmuştur²⁶.

Aşırı ifa güçlüğü, tarafların sözleşmenin kurulması sırasındaki durumlarında değişiklik yaratan, öngörülemeyen bir durum nedeniyle ifanın aşırı ölçüde güçleşmesi olarak tanımlanmakta ve unsurları itibarıyla mücbir sebebe benzemekle birlikte, mücbir sebepten farklı şekilde ifa imkansızlaşmayarak aşırı ölçüde güçleşmektedir²⁷. Uzun dönemli doğal gaz sözleşmelerinde, sözleşmenin geçerliliğini koruyan ve uyarlamaya imkan tanıyan kayıtlar yer almakta olup bu hükümler sözleşmeyi ayakta tutan ve sözleşmenin herhangi bir hükmünün geçersiz olması durumunda diğer hükümlerin geçerliliğinin devam etmesine olanak tanıyan kayıtlardır²⁸. Bu kayıtlar arasında son dönemlerde sözleşmelerde kararlaştırıldığı görülen “hardship” kayıtları karşımıza çıkmakta, bunlar mücbir sebepten farklı olacak şekilde işlem temelinin çökmesi²⁹ durumunda, sözleşmenin

²² BERGER, Klaus, Peter, “Renegotiation and Adaptation of International Investment Contracts: The Role of Contract Drafters and Arbitrators”, **Vanderbilt Journal of Transnational Law**, Vol.36, No:4, 2003, s. 1348

²³ İZMİRLİ, s. 294

²⁴ KÖSOĞLU, Mehmet, “Uluslararası Ticari Sözleşmelerde Mücbir Sebep ve Aşırı İfa Güçlüğü/Hardship Klostarı”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2010, s. 109

²⁵ Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, Oniki LevhaYayıncılık, İstanbul, 2020, s.209

²⁶ ŞANLI, Cemal, **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**, Yedinci Bası, Beta Yayınevi, 2019, s.45

²⁷ İZMİRLİ, s. 294

²⁸ AYRANCI, Hasan, **Enerji Sözleşmeleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 319

²⁹ Sözleşmenin temelini oluşturan ve karşılıklı edimler arasındaki dengenin taraflardan birisi için çekilmez ve katlanılamaz biçimde bozulduğu durumlarda, işlem temelinin çökmesi söz konusudur. Bu hususta ayrıntılı bilgi için Bkz. BURCUOĞLU, s. 9 vd.

değişen şartlara uyarlanmasını gerektiren ve böylece sözleşme taraflarına yeniden müzakere etme yükümlülüğü getiren klozlar olarak yer almaktadır³⁰.

Türk hukukunda TBK. md.138 uyarınca, sözleşmenin yapıldığı esnada taraflarca öngörülme ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durumun, borçludan kaynaklanmayan bir nedenle ortaya çıkması ve sözleşmenin yapıldığı esnada mevcut olguları, kendisinden ifanın beklenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirmesi ve borçlunun da borcunu henüz ifa etmemiş ya da ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olması halinde, borçlunun sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bunun mümkün olmaması halinde sözleşmeden dönme hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Buradan yola çıkarak, Türk hukukunun tatbik edileceği uluslararası ticari davalarda, sözleşmede herhangi bir hüküm bulunmasa dahi, beklenmeyen halin mevcut olduğu durumlarda sözleşmenin feshi ya da yeni şartlara uyarlanması istenebilecektir³¹. Uyarılama ilk çare olup, edimlerde oynama yapıldığı halde durum kurtarılamıyor ise o taktirde sözleşmeden dönme veya fesih yoluna başvurulabilmelidir zira bu görüş Borçlar Hukukunun temel prensiplerinden olan sözleşmenin yorumunda, sözleşmenin ayakta tutulması gereğine de uygun düşmektedir³².

Uluslararası ticari ilişkiler kapsamındaki sözleşmelerde uyarlamaya ilişkin hüküm bulunması sık karşılaşılan bir durum olup, özellikle gerek sözleşmelerin süresi gerekse de hacmini dikkate alan taraflar bu konuda sözleşmelerinde gerekli tedbirleri almaya çalışırlar³³. Genellikle uzun süreli yapılan sözleşmelerde uyarılama klozunun olmaması pek rastlanılan bir hüküm değildir. Nitekim milli ölçekteki sözleşmelere nazaran uluslararası ticarete uyarılama hükümleri daha çok yer almaktadır³⁴. Doğal gaz satım sözleşmelerinde ise, yeniden müzakere kayıtlarının bir alt türü şeklinde nitelendirilen ifa güçlüğü kayıtları (*hardship clauses*) sık kullanım alanına sahip olup, bu kayıtlar ifanın imkansız hale gelmediği ancak zorlaştığı durumlar bakımından uygulama alanı bulmaktadır ve bir durumun *hardship* sayılabilmesi için tarafların kontrolü dışında meydana gelmiş olması, esaslı ve kesin biçimde öngörülemeyen nitelik taşıması gerektiği ifade edilmektedir³⁵.

İfayı imkansızlaştıran ya da güçleştiren olayların mücbir sebep ya da beklenmeyen hal olup olmadığı ve tarafların borçlarını ne yönde etkileyeceği konusunda yaşanabilecek sorunları sözleşme safhasında çözümleyebilmek için uluslararası ticaret pratiğinde *hardship* klozlar tavsiye edilmekte ve bu klozlar ile mücbir sebep

³⁰ AYRANCI, s. 319

³¹ ŞANLI, *Ticari Akitlerin Hazırlanması*, s. 46

³² BURCUOĞLU, s. 15

³³ BAYSAL, s. 308

³⁴ BRUNNER, Christoph, *Force Majeure and Hardship Under General Contract Principles, Exemption For Non-Performance In International Arbitration*, International Arbitration Law Library, Kluwer Law International, Wolters Kluwer Law&Business, 2009, s. 1

³⁵ KÖŞGEROĞLU, s. 192

veya beklenmeyen hal durumları sınırlandırılarak, tarafların ileride bunlar dışında kalan olaylara dayanmaları da engellenmektedir. Taraflar yine bu klozlar ile sözleşmenin feshedilip edilmeyeceği, sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması, uyarlanacak ise bunu kimin yapacağı gibi hususları da kararlaştırabilmektedirler³⁶.

II. AŞIRI İFA GÜÇLÜĞÜ HAKKINDA ICC VE UNIDROIT'İN DÜZENLEMELERİ

Taraflar sözleşmeye koyacakları hükümlerle yukarıda belirtilen halleri ve sonuçlarını düzenleyebilecekleri gibi, bu alanda mevcut bazı kodlara atıfta bulunarak da bunları sözleşme hükmü haline getirebilirler³⁷. Örneğin, Milletlerarası Ticaret Odası (“MTO”) uluslararası ticaret hayatına bir dizi “Mücbir Sebep ve Beklenmeyen Hal” kodu geliştirmiş olup, taraflar sözleşmelerinde detaylı olarak mücbir sebep ve beklenmeyen hal klozları yazmaktansa, MTO'nun ilgili kurallarına atıfta bulunarak da ilgiliyi meseleyi düzenleyebilirler³⁸. MTO, beklenmeyen hal konusunda alternatif klozlar hazırlamış, sözleşmedeki taahhüdün yerine getirilmesini ağırlaştırarak değişen koşulları belirtmekle beraber, sözleşme maddelerinin yeniden müzakeresi ya da gözden geçirilmesi imkanını sağlamaktadır³⁹. UNIDROIT prensiplerinde de aşırı ifa güçlüğüne ortaya çıkacağı haller belirtilmiş olup, buna göre sözleşmenin kurulmasından sonra, önceden öngörülemez ve kontrol edilemez şekilde ifayı aşırı ölçüde güçleştiren olaylardan bahsedilmiştir⁴⁰.

A. ICC DÜZENLEMELERİ

Sözleşmelerin uyarlanmasına imkan tanıyan ilk düzenleme International Chamber of Commerce (“ICC”) tarafından 1978 yılında 326 sayılı broşür ile yayınlanmış olsa da ICC'ye bu maksatla herhangi bir başvuruda bulunulmamış olduğundan anılan düzenlemenin de işleme söz konusu olmamış ve bu çerçevede 1985 tarihli hardship klozu uluslararası ticaret hukukunda ilk ciddi düzenleme olmuştur . 2003 yılında daha kapsamlı ve yeni bir düzenleme daha yapılarak mücbir sebep ve beklenmeyen duruma ilişkin model maddeler yayınlanmıştır.

Buna göre ;

“...2. Bu klozun 1. Paragrafına bakılmaksızın, sözleşme taraflarından biri (Akit Taraf),

(a) Sözleşmedeki yükümlülüklerinin aralıksız ifasının, sözleşme kurulduğu sırada dikkate alınması makul olarak beklenemeyecek, makul kontrolü dışındaki bir olaydan ötürü aşırı ölçüde külfetli hale geldiğini; ve...

³⁶ ŞANLI, **Ticari Akitlerin Hazırlanması**, s. 45

³⁷ ÇALIŞKAN, Yusuf, “Milletlerarası Tahkimde Ahde Vefa ve Akdin Değişen Şartlara Uyarlanması Prensiplerinin Uygulanması”, **MHB**, Y.2004, C. 24, s. 372

³⁸ ŞANLI, **Ticari Akitlerin Hazırlanması**, s. 45

³⁹ ÇALIŞKAN, **Ahde Vefa**, s. 373

⁴⁰ İZMİRLİ, s. 294

(b) Bu olaydan veya sonuçlarından makul olarak kaçınamayacağını veya üstesinden gelemeyeceğini,

Kanıtarsa; taraflar, bu klotun uygulanmasının talep edilmesinden (itibaren) makul bir süre içinde, bu olayın sonuçlarını karşılayacak alternatif sözleşme koşullarını müzakere etmekle yükümlü olacaklardır...⁴¹.

Burada sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerin “aşırı külfetli” hale gelmesi gerekmekte olup, ek olarak, olay zarara uğrayan tarafın makul kontrolü dışında gerçekleşmeli, olayın sözleşmenin düzenlendiği tarihte öngörülmesi makul olarak beklenmemeli ve olay makul bir şekilde önlenemez veya üstesinden gelinemez bir olay olmalıdır. Aynı durum, olayın sonuçları için de geçerli olmalıdır⁴². Hardship, her iki tarafın da "olayın sonuçlarına makul ölçüde izin veren alternatif sözleşme hükümleri" bulmak için müzakere masasına oturma görevi ile sonuçlanmaktadır⁴³. ICC hükmü tarafların yeniden müzakere kapsamında bir anlaşmaya ulaşamamaları durumunda, zarar gören tarafın isteğiyle sözleşmenin feshedilmesi seçeneğini öngörmekte ancak ne yazık ki tarafları (en azından zarar gören tarafı) sözleşmeyi yeniden müzakere etmek için ellerinden geleni yapmaları yönünde yeterince teşvik etmemektedir⁴⁴.

Getirilen bu düzenlemeler ile birlikte taraflara makul bir süre içerisinde müzakere etme şartı getirilmiş fakat uyarılma imkanı verilmemiştir⁴⁵, bununla birlikte bu düzenlemenin de ahde vefa ilkesini temel prensip olarak kabul ettiği söylenebilir. Hardship ile ilgili düzenleme uzun yorumlar gerektirmemekte, karşılaşılan durumlar sözleşmeyi beklendiğinden daha külfetli hale getirirse bile, Unidroit ve Avrupa Prensiplerinde olduğu gibi, ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesiyle başlamakta ve dolayısıyla, hardship hükmünün uygulanmasını tetikleyecek olan unsur, yalnızca maliyetteki bir artış veya değerdeki bir düşüşten daha yüksek olmaktadır⁴⁶. Bu düzenlemelerin temel özelliği, sözleşme hükümleri kendi başlarına müzakere etmenin daha zor olduğunu düşünen tarafların sözleşmeye dahil edebileceği örnek hükümler olmalarıdır. Bu hükümler kendi kendilerine uygulanabilen hükümler değildir⁴⁷.

ICC'nin 25 Mart 2020 tarihinde güncellediği yeni mücbir sebep ve aşırı ifa güçlüğü hükümleri yayımlanmıştır. 2020 maddeleri ICC'nin 2003 düzenlemelerinde yer alan mücbir sebep ve aşırı ifa güçlüğü maddelerini güncelleyerek daha basit bir anlatım ile farklı işletmelerin gereksinimlerine uygun

⁴¹ ICC Force Majeure Clause 2003- ICC Hardship Clause 2003, International Trade, The World Business Organization, Developed by the ICC Commission on Commercial Law and Practice, Draftsman-in-chief: Professor Charles Debattista, ICC Publishing S.A, 2003, s. 15

⁴² KESSEDJIAN, Catherine, “Competing Approaches to Force Majeure and Hardship”, *International Review of Law and Economics* 25, 2005, s. 424-425

⁴³ KESSEDJIAN, s. 425

⁴⁴ KESSEDJIAN, s.425

⁴⁵ BRUNNER, s. 506

⁴⁶ KESSEDJIAN, s. 424

⁴⁷ KESSEDJIAN, s. 424

seçenekler sunmaktadır⁴⁸. 2020 maddeleri 2003 düzenlemelerini yürürlükten kaldırmamakta, taraflar 2003 maddelerini kullanmaya devam edeceklerse bu hususta söz konusu maddelere açıkça atıfta bulunmaları gerekmektedir. Sözleşmeyi mümkün olduğunca ayakta tutmaya çalışan (*favor contractus*) genel eğilim dikkate alınarak, aşırı ifa güçlüğü maddesi 2020, aşırı ifa güçlüğü maddesi 2003'e benzer şekilde üç paragraftan oluşmakta, ilk iki paragraf 2003 versiyonu ile aynı olmakla beraber, önemli değişiklikler üçüncü paragrafta düzenlenmektedir. Buna göre⁴⁹:

Seçenek 3A paragrafında aşırı ifa güçlüğü maddesine dayanan taraf sözleşmeyi sona erdirebilir ancak diğer tarafın onayı olmaksızın hakim veya hakemden sözleşmenin uyarlanması istemez. Seçenek 3B paragrafında taraflardan her biri hakim veya hakemden uygun düştüğü ölçüde, menfaat dengesini korumak amacıyla sözleşmeyi uyarlamasını ya da sona erdirmesini isteme hakkına sahiptir. Seçenek 3C paragrafında ise taraflardan her biri hakim veya hakemden sözleşmenin sona erdiğini açıklamasını isteme hakkına sahiptir.

B. UNIDROIT DÜZENLEMELERİ

Avrupa'da 11. yüzyıldan sonra ticari hayatın hareket kazanması ile birlikte tacirler için "ius mercatorium" olarak isimlendirilen bağımsız bir hukuk uygulanmıştır⁵⁰. Ortaçağ tacirler hukuku, farklı ülkelerden gelen tacirler arasındaki uyuşmazlıkların kanunlar ihtilafı kurallarına başvurulmadan, ticari adet ve teamüller esas alınarak çözümlenmesini öngörmüştür⁵¹. Ancak özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında ekonomik gelişmelerin de yol göstermesi ile bazı örgütler model kanunlar yaratarak uluslararası kanun koyucu işlevini üstlenmeye başlamıştır⁵². Bu kuruluşlardan birisi olan ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 63 üyesi bulunan *International Institute for the Unification of Private Law* ("UNIDROIT"), özel hukukun birleştirilmesi ve uluslararası ticaret hukukunun gelişmesi amacıyla çalışma göstermekte ve bu kapsamda konvansiyonlar, model kanunlar ve ilkeler yayınlamaktadır⁵³.

⁴⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. ERDEM, Ercüment, **Revision of the ICC Force Majeure and Hardship Clause, in Hardship and Force Majeure in International Commercial Contracts**, 2018, s. 121 vd.

⁴⁹ <https://icc.tobb.org.tr/docs/2020/MTO>, E.T: 07.02.2022

⁵⁰ OĞUZ, Arzu, "Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku (Lex Mercatoria)-Unidroit İlkeleri'nin Lex Mercatoria Niteliği", **AÜHF**, Y.2001, C.50, S.3, s.20 ;AYOĞLU, Tolga, **Uluslararası Ticari Sözleşmelere Uygulanan Genel Prensipler, Maddi Hükümler ve Ticari Adet – Teamüller Olarak Lex Mercatoria**, Birinci Basıdan İkinci Tıpkı Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011, s. 8

⁵¹ AYOĞLU, **Lex Mercatoria**, s. 8

⁵² OĞUZ, s.22

⁵³ ÇALIŞKAN, Yusuf, "UNIDROIT'nın Özel Hukuka İlişkin Çalışmalarına Genel Bir Bakış", **Public and Private International Law Bulletin**, Araştırma Makalesi, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, s. 463; DIMATTEO, A. Larry, **Law of International Contracting**, Second Edition, Kluwer Law International, Wolters Kluwer Law&Business, 2009, s. 207

UNIDROIT, devletlerin özel hukuklarının yeknesaklaştırılması ve koordinasyonu amacıyla metotlar araştırmak ve yeknesak bir hukuk uygulamasının gelişimini hazırlamak amacıyla çalışmalar yürütmekte olup, “Uluslararası Ticari Sözleşmelere İlişkin UNIDROIT İlkeleri” (“*UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*”) bu kapsamda UNIDROIT tarafından yayınlanmış uluslararası restatement metodu ile hazırlanan ve *lex mercatoria*’nın önemli kaynakları arasında sayılan bir metindir⁵⁴. Unidroit Uluslararası Ticari Sözleşme ilkeleri ilk olarak 1994 yılında yayınlanmış⁵⁵, son olarak da 2016 yılında son şeklini almıştır⁵⁶.

1994 yılında özel hukukun birleştirilmesi amacı ile uluslararası bir enstitü olan UNIDROIT tarafından yayımlanan (*Unidroit Principles of International Commercial Contracts*) (*PICC*)’nin 6.2.1 ve 6.2.3 maddeleri arasında *hardship* düzenlenmiş olup, *PICC*’nin *lex mercatoria* niteliği dahi tartışma konusu iken, bu hükümler öğretide büyük ilgi görmüştür⁵⁷. Madde 6.2.1 ile ahde vefa prensibi nezdinde tarafların borçlarını yerine getirmekle yükümlü oldukları belirtilmiş olup, buna göre taraflardan birisi için borcun ifasının ağırlaşması ifa yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacaktır⁵⁸. Başka bir anlatımla, beklenen kar yerine önemli derecede zarar ediliyor ya da bu taraf için ifa anlamsız hale gelmiş ise de sözleşme hükümlerine uygun davranılması gerekmektedir⁵⁹. Madde 6.2.2 ve 6.2.3 sırasıyla beklenmedik halin tanımı ve etkilerini ele almaktadır. Bu ayırımın amacı, tanıma daha fazla netlik kazandırmaktır⁶⁰.

Unidroit Prensipleri 1994 yılında kabul edildiğinde, uluslararası ticari hukuk normlarının gelişiminde ifa güçlüğü prensibi sözleşme hükümlerinden bağımsız olarak ilk defa kabul edilmiştir. Bundan önce hiçbir tahkim hakemi (basılı bir kararda) sözleşmenin değişen koşullara adapte edilmesi gerektiğine karar vermek için *pacta sunt servanda* ilkesini hükümsüz saymamıştır⁶¹.

Unidroit düzenlemelerinde mücbir sebep kuralı oldukça sert ve katıdır. Tamamen imkansızlıktan başka hiçbir şey ifayı veya kısmi ifayı mazur gösteremez. Uygulanamazlık da mazeret için yeterli olmayıp, bunun yerine yeniden müzakereyi gerektirir ve mahkemeye, aşırı ifa güçlüğüne dikkate alınması için sözleşmeyi “uyarlama” (revize etme) yetkisi tanıır⁶². Mücbir sebep maddesi

⁵⁴ ÇALIŞKAN, UNIDROIT, s. 480; EKŞİ, Nuray, **Milletlerarası Ticaret Hukuku**, Beta Yayınevi, 2015, s. 56 vd. ; bu hususta ayrıca bkz. AYOĞLU, **Lex Mercatoria**, s. 224 vd.

⁵⁵ www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltext-english.pdf, E.T. 27.01.2021

⁵⁶ <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016>.

E.T.26.04.2022, İlkeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. OĞUZ, s. 11-53

⁵⁷ BAYSAL, s. 103

⁵⁸ ACAR, s. 122, Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca Bkz. MASKOW, s. 660-663

⁵⁹ Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, s. 208

⁶⁰ MASKOW, s. 661

⁶¹ KESSEDJIAN, s. 420

⁶² PERILLO, Joseph, “Force Majeure and Hardship Under The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts”, **Fordham University School of Law**, 1997, s. 21

uyarınca, sözleşmeye aykırılık esaslı ve ifa henüz gerçekleşmemişse zarar gören tarafın sözleşmeden dönme hakkı sınırlanamaz ve eğer koşulları varsa sözleşmeyi ihlal eden taraf yalnızca tazminat sorumluluğundan kurtulur⁶³.

Anılan maddelerin ifa ile ilgili bölümde bulunması tesadüf olmayıp, aksine mücbir sebep ile ilgili 7.1.7. maddesi ifa etmeme bölümünde yer almakta, bunun sebebi de uluslararası ticarete force majeure ve hardship klozları arasındaki farkın dikkate alınmasıdır. Bu klozlar kural olarak farklı alanları düzenlemekte, mücbir sebebin bir ifa etmeme ve imkansızlık sorunu olması karşısında, hardship ifa sürecinde ortaya çıkan ve ifayı imkansız kılmayıp zorlaştıran bir engeldir⁶⁴. PICC düzenlemesi de bu hükümler bakımından anılan bu ayrıma dayanır ve hardship ifadesinin tercih edilmesi de uluslararası sözleşme terminolojisinin dikkate alındığını göstermekte olup⁶⁵, uluslararası ticari sözleşme uygulamasında sıkça kullanılmakta ve yaygın olarak bilinmektedir⁶⁶.

Mücbir sebep, aşırı ifa güçlüğüne olduğu gibi genellikle uzun süreli sözleşmeler ile ilgili olup, aynı durumlar hem aşırı ifa güçlüğü hem de mücbir sebep teşkil edebilir ancak aşırı ifa güçlüğü durumunda, var olan ilkelerde tarafların sözleşme ilişkisini sona erdirmek yerine devam ettirmeyi sağlayacak şekilde müzakere etmeleri teşvik edilmektedir⁶⁷. Benzer biçimde mücbir sebep durumunda, ilişkinin süresi ve niteliği ile değeri ve yine ilerideki yatırımlar da dikkate alındığında, tarafların sözleşme ilişkisini sona erdirmek yerine ilişkiye devam etmeleri yararlarına olacağından, mücbir sebep halinde dahi taraflar sözleşmelerinde ilişkinin devam ettirilmesini kararlaştırarak, sözleşmenin feshini son çare olarak öngörebilirler⁶⁸.

PICC'nin sözleşmeye bağlılık başlığını taşıyan altıncı kısmının ikinci bölümünün ilk maddesinde (6.2.1.) :

*“Karşılaşılan güçlüğü ilişkin aşağıdaki hükümler saklı kalmak kaydıyla, ifa daha fazlaya mal olsa bile, taraflar yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadırlar.”*⁶⁹

Görüldüğü gibi Unidroit ilkelerinde de sözleşmeye bağlılık ilkesi ana ilke olarak korunmakta ve böylelikle de hardship'in istisnai karakteri de düzenlemede vurgulanmaktadır. Hardship'den bahsedilebilmesi için gerekli olan şartlar PICC'nin 6.2.2 maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

⁶³ Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, s. 232

⁶⁴ MASKOW, s. 664

⁶⁵ BAYSAL, s. 103

⁶⁶ BRUNNER, s. 4; Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, s. 209

⁶⁷ Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, s. 233

⁶⁸ Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, s. 233

⁶⁹ DAYINLARLI, Kemal, “Milletlerarası Ticari Sözleşmelere İlişkin Unidroit İlkeleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 2011, s. 27'den aynen alıntı ; PERILLO, s. 21-22; LEVY, Mark, **Gas Price Arbitrations**, A Practical Handbook, Globe Law and Business, s. 63

Edimlerin dengesini temelden değiştiren olayların (*fundamentally alters the equilibrium of the contract*) meydana gelmesi halinde güç durum vardır; ya borçların ifasının maliyeti artmıştır ya da karşı edimin değeri azalmıştır⁷⁰. Daha açık bir ifade ile, ifayı gerçekleştiren tarafın katlandığı maliyetlerin artması veya karşı tarafın ifadan elde ettiği değer azalması nedeniyle, ortaya çıkan durumların sözleşmede kurulan dengeyi temelden sarması ve,

(a) Söz konusu olayların sözleşmenin kurulmasından sonra ortaya çıkmış olması veya dezavantajlı tarafça sözleşmenin kurulmasından sonra öğrenilmiş olması;

(b) Söz konusu durumun, sözleşmenin kurulması anında zarar gören tarafça dikkate alınmasının makul şartlar dairesince mümkün olmamış olmaması;

(c) Söz konusu durumun, zarar gören tarafın kontrolü dışında gerçekleşmiş olması ve

(d) Söz konusu durumun doğurduğu risklerin zarar gören tarafça yüklenilmemiş olması durumunda aşırı ifa güçlüğünden söz edilir⁷¹.

Maddede edimlerin dengesini temelden etkileyen olayların varlığı aranmış ancak bu olayların ne tür olaylar olması gerektiği yönünde bir ayrıma yer verilmemiş olup, bunların ne zaman edimlerin dengesini sarsacak nitelikte olacağı her somut olayda ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulacaktır⁷². Genel kuralın şartlarda meydana gelen değişikliğin ifa yükümlülüğüne etki etmeyeceği olmasından dolayı, sözleşme dengesi esaslı şekilde değişmediği müddetçe aşırı ifa güçlüğüne başvurulamayacak olup, değişikliğin esaslı bir değişiklik olup olmadığı da somut olaydaki şartlara bağlıdır⁷³.

PICC'nin 6.2.3. maddesi hardship durumunun sonuçlarını düzenlemekte ve buna göre tarafların öncelikle müzakerelere girişecekleri ve makul bir süre içinde uzlaşamamaları halinde konuyu hakem ya da hakim önüne taşıyacakları belirtilmektedir. Maddenin ilk fıkrası gereğince zarar gören taraf gecikmeden ve gerekçeli olacak şekilde sözleşmenin yeniden müzakere edilmesini talep edebilecek ve bu süreç zarar gören tarafın olaya ilişkin yeterli bilgi içerecek şekilde sözleşmenin karşı tarafına yapacağı bildirimle başlayacaktır. Aksi durumda ya da bildirim geç yapılması halinde herhangi yaptırım maddede düzenlenmemiş olup, bu durumun meydana gelmesi hakem ya da hakimde hardship durumunun oluşmadığına ilişkin bir kanaat meydana getirebilir ancak bu maddede yer alan hakların düşmesine neden olmayacak ve müzakereler süresi zarfında aksi kararlaştırılmamış ise edimler ifa edilmeye devam edecektir⁷⁴.

PICC'nin 6.2.3. maddesinde, yukarıda belirtilen şartların gerçekleşmesi durumunda, borçlunun karşı taraftan sözleşme şartlarının yeniden müzakere

⁷⁰ DAYINLARLI, s. 28

⁷¹ BERGER, s. 1350; DAYINLARLI, s. 28; LEVY, s. 63-64

⁷² BAYSAL, s. 104

⁷³ Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELEİ 2016, s. 213

⁷⁴ KÖSOĞLU, s. 209

edilmesini isteyebileceği belirtilmiştir fakat karşı tarafın müzakere talebine icabet etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Bununla birlikte madde yorumunda tarafların iyiniyetle ve ortak hareket etme kurallarına uygun şekilde davranmaları gerektiği belirtilmiş olup, karşı tarafın hiçbir gerekçe sunmadan müzakere talebini kabul etmemesinin dürüstlük kuralına uygun olmayacağı ifade edilebilecektir⁷⁵.

Aşırı İfa Güçlüğü'nün etkileri başlıklı 6.2.3. maddesi;

(a) Aşırı ifa güçlüğü durumunda, zarar gören taraf sözleşmenin yeniden müzakere edilmesini isteme hakkına sahiptir. Talebin gecikmeksizin yapılması ve talepte talep gerekçelerinin belirtilmesi gerekmektedir.

(b) Yeniden müzakere talebinde bulunulması, tek başına zarar gören tarafa ifayı durdurma hakkı tanımaz.

(c) Taraflar arasında makul bir sürede anlaşma sağlanamaması durumunda, taraflar konuyu yargıya taşımakta serbesttir.

(d) Mahkemenin aşırı ifa güçlüğü'nü tespit etmesi halinde ve makul olduğuna kanaat getirmesi durumunda:

(i) Sözleşmeyi belirlenecek bir tarihte ve şartlarda feshedebilir veya

(ii) Sözleşmenin bozulan dengesini yeniden sağlayacak şekilde sözleşmenin uyarlamasını yapabilir⁷⁶.

Müzakere talebinde bulunulan tarafın bunu kabul etmemesi ya da müzakereye rağmen anlaşma sağlanamaması durumlarında, taraflardan birisi mahkemeye müracaat edebilir ve mahkeme de şartları değerlendirip sözleşmenin sona erdirilmesine ya da sözleşmeyi taraf dengesini tekrar tesis edecek şekilde uyarlayabilecektir. Taraflara doğrudan mahkemeye başvurma hakkı tanınmamış, uyuşmazlığı öncelikle kendi aralarında çözmeleri beklenmiş⁷⁷, taraflardan biri iyiniyet kurallarına aykırı olarak müzakerelere katılmaz ya da engellerse bu durumda mahkemeye başvurulabilecektir. Mahkeme uygun görürse sözleşmeyi fesh edebilecek ya da edimler dengesini yeniden sağlayacak şekilde sözleşmeyi uyarlayabilecektir. Mahkemenin bu açıdan ne yönde hareket edeceği somut olayın şartlarına göre belirlenecek olup, mahkeme bu anlamda sözleşmenin sona erdirilmesine ya da uyarlamaya karar vermek zorunda olmayıp, taraflar tekrar sözleşme şartlarını müzakereye yönlendirilebilir veya sözleşmenin aynen ifası istenebilir⁷⁸. Kessedjian'ın ilgili eserinde bazı devlet hukuklarında hakimlerin ekonomik ilişkiler ve koşullar hakkında az bilgiye sahip olmaları nedeniyle uyarlama konusunda uzman olmamaları veya uyarlama yetkisi bulunmadığından,

⁷⁵ ACAR, s. 125

⁷⁶ BERGER, s. 1350-1351; LEVY, s. 64

⁷⁷ SÜRAL, Ceyda, **Uluslararası Ticari Sözleşmelere Uygulanacak Hukuk Olarak Unidroit Prensipleri**, Güncel Yayınevi, İzmir, 2008, s. 118

⁷⁸ ACAR, s. 127

bu düzenlemenin doktrinde eleştirilmiş olduğu vurgulanmış ancak hangi devler hukuklarından bahsedilmiş olduğu belirtilmemiştir⁷⁹.

Şayet ifa aşırı külfetli bir hale gelmişse, bu külfete katlanan taraf, sözleşmenin değişen koşullara uyarlanması için müzakerelerde bulunulmasını isteme hakkına sahiptir. Söz konusu talebin “gecikilmeksizin” yapılması gerekse de talebin gecikmeyle yapılması onun reddedileceği anlamına gelmemektedir. Ülkelerde ayrıca iletişime vurgu yapılmıştır. Bu nedenle, sebepler bariz olmadıkça talebin nedenlerinin belirtilmesi gerekmektedir. Eğer aşırı ifa güçlüğü talebi haklı bir gerekçeye dayanıyorsa, diğer tarafın, sözleşmenin güçlüğü ortadan kaldırılmasına yönelik şekilde uyarlanması için iyi niyet çerçevesinde müzakerede bulunma yükümlülüğü vardır. Müzakerelerde kötü niyetli bir şekilde hareket eden veya müzakereleri kötü niyetle kesen taraf diğer tarafın katıldığı zarardan sorumludur. Taraflar arasında bir mutabakat sağlanamaması durumunda, her iki taraf da mahkemeye gidebilir⁸⁰.

Karşılaştırma yapılması adına, gaz fiyatı üzerinde yeniden görüşmelerin başlatılması için yaygın olarak kullanılan düzenlemeye örnek olarak aşağıdaki gösterilebilir:⁸¹

“Eğer... alıcı piyasasındaki ekonomik koşullar... sözleşmenin imzalandığı zamanda beklenen koşullarla karşılaştırıldığında tarafların kontrolünün dışındaki nedenlerle önemli ölçüde değişirse... ve sözleşme fiyatı... alıcı piyasasındaki doğal gaz değerini yansıtmazsa”

veya

“İşbu Sözleşmenin yürürlükte kaldığı dönem boyunca herhangi bir zamanda işbu Sözleşme konusu Doğal Gazın teslim edilmesine veya teslim alınmasına etki edecek şekilde faaliyet, para, teknik veya ticari koşullarda önemli bir değişikliğin ortaya çıkması ve bunun sonunda Taraflardan herhangi birisinin Sözleşmenin hüküm ve koşullarını yerine getirmede zorluk yaşamaması durumunda, bundan etkilenen Taraf, diğer Tarafa yazılı bildirimde bulunarak söz konusu değişen koşullarda Sözleşmenin hüküm ve koşullarını gözden geçirmek üzere görüşme talebinde bulunabilecektir.”

Hem fiyat görüşmelerinin yeniden başlatılması hem ifa güçlüğü hükümleri beklenmedik olanı ele almanın yollarını arar. Sözleşmenin yerine getirilmesini haddinden fazla zorlaştıran, tarafların kontrolü dışında olan beklenmedik bir olayda (koşulların ayrıntıları ve derecesi farklı olabilir) bir şey yapılmalıdır. Bu “bir şey” genelde tarafların bir çözüm üzerinde anlaşmaya varmasını kapsar ve başarısız olunması durumunda bir üçüncü taraf (bilirkişi, hakem heyeti veya ulusal mahkeme) sözleşmeyi değiştirerek bir çözüm önerisinde bulunur⁸².

⁷⁹ KESSEDJIAN, s. 422

⁸⁰ PERILLO, s. 25

⁸¹ LEVY, s. 64

⁸² LEVY, s. 65

Burada önemli bir soru, aşırı ifa güçlüğü iddiasında bulunan tarafın, sözleşmenin mutabakatla veya mahkeme tarafından tadil edilmesine kadar ifayı erteleyip erteleyemeyeceğidir. Bu konudaki katı kurala göre, yeniden müzakere talebinde bulunulması, tek başına zarar gören tarafa ifayı durdurma hakkı tanımaz. Bu konudaki yaygın görüş de aynı yönde olup ifanın ertelenmesi ancak istisnai durumlarda mümkündür. Eğer mahkeme hukuken geçerli bir aşırı ifa güçlüğü var olduğu sonucuna varırsa, sözleşmeyi feshedebilir veya sözleşme dengesinin yeniden kurulması için sözleşmeyi revize edebilir. Yaygın görüşe göre mahkemeler sözleşmelerin feshedilmesi veya revize edilmesi konusunda oldukça esnek bir yetkiye sahiptir. Fesih mahkemelerin uygun göreceği şartlar altında gerçekleştirilebilir. Birçok durumda, aşırı ifa güçlüğüne maruz kalmayan tarafın haklarının da telafisi gerektiğinin belirtilmesi gerekir. Revizyon her zaman için fiyatta bir düzeltme yapılmasını gerektirmez. Bir örnekte, teslimat yerinin değiştirilebileceğinden bahsedilmiştir. Elbette, mahkemelerin, sözleşmenin ilk başta ne şekilde anlaşma sağlandıysa aynı şekilde uygulanması gerektiğini belirterek sözleşmenin revize edilmesini reddetme ihtimali her zaman için vardır.⁸³

Hukuk sistemlerince hâkimlerin sözleşmeyi uyarlamasına izin vermeyen farklı devlet mahkemelerinin bu kılavuza uyması son derece zor olacaktır. Aynı zamanda birçok devlette hakimler bu konuda uzman değildir ve ekonomik ilişkiler ve koşullar hakkında pek az bilgiye sahiptir. Bu nedenle sözleşmeyi uyarlama kararı almaları çok zor olabilir.⁸⁴ Hardship'in uygulanması için gerekli olan şartlardan birisi de olayın önceden görülemez niteliği olup, bu şartın aynı zamanda çok katı bir biçimde değerlendirmeye tabi tutulmayacağı da söylenebilecektir. Yine olayların mağdur tarafın kontrolü dışında gelişmiş olması da bir başka şart olup, tarafların bu olayın riskini üstlenmemiş olmaları da gözetilmektedir.⁸⁵

Esasen bu düzenlemeler, sözleşmelerdeki ticari dengenin yeniden sağlanması veya oluşturulması amacı taşımasa da sözleşmelerin kurulması esnasında öngörülemeyen ekonomik, siyasi veya toplumsal olayların yaratabileceği risklere karşı bir önlem niteliğindedir. Diğer taraftan, aşırı ifa güçlüğü kavramı, doğrudan sözleşmenin ticari dengesinin korunmasına yöneliktir ve aşırı ifa güçlüğü, taraflardan birisi adına ortaya çıkan yükün “fedakarlıkta bulunma sınırına” kadar gelmiş olması üzerine ortaya çıkar. Aşırı ifa güçlüğü hukuki bir sonucu olarak, taraflar sözleşmeden doğan ilişkilerini yeniden müzakere etmekle yükümlüdür. Bu bakımdan, aşırı ifa güçlüğü kavramı, yeniden müzakere maddelerinde yer alan benzeri düzenlemelerden ayrılmaktadır; bu da akdi yükümlülükleri, ticari dengede yapılacak düzeltmeler bakımından daha esnek hale getirmektedir.

⁸³ PERILLO, s. 25-26

⁸⁴ KESSEDJIAN, s. 422

⁸⁵ BAYSAL, s. 105

SONUÇ

Sözleşmenin kuruluşu esnasında tarafların menfaatleri birbirlerine eşit ve ekonomik olarak dengede olsa da, özellikle uzun süreli sözleşmelerde (*long term agreements*) sözleşmenin kuruluş anı ile tarafların yükümlülüklerini ifa edecekleri zaman aralığında, tarafların yükümlülüklerini ve sözleşme ilişkisini etkileyen önemli değişimler gerçekleşebilir. Sözleşme koşullarını doğrudan etkileyen bu değişimler sözleşmenin kurulması zamanında taraflar arasında var olan dengeyi de bozabilmektedir. Bu değişimler uluslararası ticari sözleşmelerde, mahalli sözleşmelere oranla daha ciddi etkiler yaratmaktadır.

Uzun dönemli milletlerarası doğal gaz sözleşmeleri de bu kapsamda yer almakta olup, ülkelerdeki ekonomik dalgalanmalardan doğrudan etkilenebilmektedir. Bu çerçevede sözleşmelerin değişen şartlara yönelik olarak uyarlanması karşımıza çıkmakta ve yine her hukuk sisteminin aşırı ifa güçlüğü ve mücbir sebep düzenlemelerine olan yaklaşımının farklı olması nedeniyle, uluslararası ticaret pratiğinin sözleşmelerin uyarlanması açısından önemi dikkate alınır, uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan kuralların taraflarca sözleşmelerde uygulanması önem arz etmektedir. ICC düzenlemeleri ile UNIDROIT prensipleri uluslararası ticarete yaygın olarak uygulanmaktadır.

ICC'nin 2020 yılında yayımlanmış olduğu aşırı ifa güçlüğü maddelerinin taraflarca sözleşmelerinde uygulanabileceği, aynı zamanda ICC'nin 2020 maddelerinin 2003 maddeleri'ni yürürlükten kaldırmadığı, tarafların 2003 maddelerini kullanmaya devam edebilecekleri ve bunun için söz konusu maddelere açıkça atıf yapmaları gerekirse de, gerek taraf gereksinimlerine uygunluğu gerekse de sözleşmenin uyarlanması hususunda açıkça düzenleme yapılmış olması dikkate alındığında, ICC'nin 2020 yılı aşırı ifa güçlüğü düzenlemelerinin taraflarca tercih edilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

UNIDROIT Uluslararası Ticari Sözleşme ilkelerinde, sözleşmenin değişen şartlara uyarlanması, borçların ifası adlı 6. bölümünün, ifa güçlüğü (*hardship*) madde başlığını taşıyan 2. kısmında düzenlenmiştir. UNIDROIT düzenlemesinde, ahde vefa (*pacta sunt servanda*) prensibine vurgu yapılmış, temel prensibin sözleşmeye bağlılık olduğu, uyarlamanın ise ancak istisnai durumlarda söz konusu olabileceği belirtilmiş olup, bu yaklaşımın Yargıtay'ın birçok kararında da aynen tekrar edilerek Türk maddi hukukunda da aynı yaklaşım tarzının benimsendiği söylenebilir. Undroit prensiplerinde müzakerelerin amacı sözleşmeyi değişen şartlara uyarlamak veya sözleşmeden dönmek olup, uyarlamayı sadece mahkemeler değil, müzakere yoluyla taraflar da yapabilmektedir. Bu durumun mahkeme aşamasına gelmeden uyuşmazlığın taraflarca çözümüne yönelik olması nedeniyle makul bir düzenleme olduğu kanaatindeyiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazarların Notu: Bu makale ikinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

ACAR, HAKAN, “Unidroit ve Avrupa Borçlar Hukuku Prensipleri Işığında Aşırı İfa Güçlüğü”, **EÜHFD**, Y.2013, C.12, S. 1-2.

AYOĞLU, Tolga, **Uluslararası Ticari Sözleşmelere Uygulanan Genel Prensipler, Maddi Hükümler ve Ticari Adet – Teamüller Olarak Lex Mercatoria**, Birinci Basıdan İkinci Tıpkı Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011.

AYRANCI, Hasan, **Enerji Sözleşmeleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.

BAYSAL, Başak, **Sözleşmenin Uyarlanması, BK m.138 Aşırı İfa Güçlüğü**, 4. Basım, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.

BERGER, Klaus, Peter, “Renegotiation and Adaptation of International Investment Contracts: The Role of Contract Drafters and Arbitrators”, **Vanderbilt Journal of Transnational Law**, Vol.36, No:4, 2003.

BURCUOĞLU, Haluk, **Son Mahkeme Kararları ve Yargıtay Kararları Işığında Hukukta Beklenmeyen Hal ve Uyarlama, Taşınmaz Kirası Sözleşmelerinde ve Dövizle Endeksli Kredi Sözleşmelerinde Uyarlama Uygulaması**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995.

BRUNNER, Christoph, **Force Majeure and Hardship Under General Contract Principles, Exemption For Non-Performance In International Arbitration**, International Arbitration Law Library, Kluwer Law International, Wolters Kluwer Law&Business, 2009.

ÇALIŞKAN, Yusuf, **Uluslararası Satım Hukukunda Kanunlar İhtilafı Meseleleri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2014.

ÇALIŞKAN, Yusuf, “Milletlerarası Tahkimde Ahde Vefa ve Akdin Değişen Şartlara Uyarlanması Prensiplerinin Uygulanması”, **MHB**, Y.2004, C. 24.

ÇALIŞKAN, Yusuf, “UNIDROIT’ın Özel Hukuka İlişkin Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **Public and Private International Law Bulletin**, Araştırma Makalesi, İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

DAYINLARLI, Kemal, “Milletlerarası Ticari Sözleşmelere İlişkin Unidroit İlkeleri”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 2011.

DIMATTEO, A. Larry, **Law of International Contracting**, Second Edition, Kluwer Law International, Wolters Kluwer Law&Business, 2009.

EKŞİ, Nuray, **Milletlerarası Ticaret Hukuku**, Beta Yayınevi, 2015.

ERDEM, Ercüment, **Revision of the ICC Force Majeure and Hardship Clause, in Hardship and Force Majeure in International Commercial Contracts**, 2018.

ICC Force Majeure Clause 2003- ICC Hardship Clause 2003, International Trade, The World Business Organization, Developed by the ICC Commission on Commercial Law and Practice, Draftsman-in-chief: Professor Charles Debattista, ICC Publishing S.A, 2003.

İZMİRLİ AYHAN, Hilal Lale, “Milletlerarası Ticari Sözleşmelerin Müzakeresi ve Hazırlanması”, **Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi, 2016

KAPLAN, İbrahim, **Hakimin Sözleşmeye Müdahalesi, Sözleşmenin Yorumu, Sözleşmenin Tamamlanması, Sözleşmenin Değişen Hal ve Şartlara Uyarlanması**, Seçkin Yayınevi, 2007.

KESSEDJIAN, Catherine, “Competing Approaches to Force Majeure and Hardship”, **International Review of Law and Economics** 25, 2005.

KÖSOĞLU, Mehmet, “Uluslararası Ticari Sözleşmelerde Mücbir Sebep ve Aşırı İfa Güçlüğü/Hardship Kızları”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2010.

KÖŞGEROĞLU ŞİT, Banu, **Enerji Yatırım Sözleşmeleri ve Bunların Uluslararası Yatırım Anlaşmaları ile Korunması**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012.

LEVY, Mark, **Gas Price Arbitrations**, A Practical Handbook, Globe Law and Business.

MASKOW, Dietrich, “Hardship and Force Majeure”, **The American Journal of Comparative Law**, Vol.40, Issue 3, 1992.

OĞUZ, Arzu, “Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku (Lex Mercatoria)-Unidroit İlkeleri’nin Lex Mercatoria Niteliği”, **AÜHFİM**, Y.2001, C.50, S.3.

OMORHIRHI, Ivie, “Gas Market Liberalisation and Long Term Gas Sales Contracts: Are They Compatible?” **CEPMLP Annual Review (CAR)**, Centre for

Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy University of Dundee, Car-10 Version, 2007.

PERILLO, Joseph, “Force Majeure and Hardship Under The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts”, **Fordham University School of Law**, 1997.

PUELINCKX, A.H., “Frustration, Hardship, Force Majeure, Imprévision, Wegfall der Geschäftsgrundlage, Unmöglichkeit, Changed Circumstances”, **3 J.Int'l Arb.** 1986, No. 2, at 47 et seq.

SÜRAL, Ceyda, **Uluslararası Ticari Sözleşmelere Uygulanacak Hukuk Olarak Unidroit Prensipleri**, Güncel Yayınevi, İzmir, 2008.

ŞANLI, Cemal, **Milletlerarası Özel Hukuk**, 6. Basım, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018.

ŞANLI, Cemal, **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**, Yedinci Bası, Beta Yayınevi, 2019.

TİRYAKİOĞLU, Bilgin, “Taşınır Mallara İlişkin Milletlerarası Unsurlu Satım Akitlerine Uygulanacak Hukuk”, **AÜHF Döner Sermaye Yayınları**, Y.1996, S.19.

Uluslararası Ticari Sözleşmeler İçin UNIDROIT İLKELERİ 2016, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.

ZLAMAL, David, **Option Embedded in The Gas Sales' Contracts**, 2005.

<https://icc.tobb.org.tr/docs/2020/MTO>

www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltext-english.pdf

<https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016>

